

KALOTÁS ZSOLT

A tengelic

A tengelic név már 1320-ban felbukkan a korabeli oklevelekben helységnévként. Tengelic nevű település ma is létezik Tolna megyében, de az nem bizonyított, hogy ez a község azonos lenne a XIV. századi forrásokban szereplő faluval, hiszen a török hódoltság alatt ez a vidék szinte teljesen elnéptelenedett. Az viszont bizonyos, hogy Tengelic község 1996-ban megalkotott új címerében már szerepel az éneklő tengelic, mint olyan szimbólum, ami a település sokszínűségét jelképezi, és egyben azt sugallja, hogy a község folytonosságot vállal múltjával.

Madarunk neve nagy valószínűséggel hangutánzó eredetű, a tengelic hívogató-hangjából eredhet és feltehetőleg a szláv származású stiglic szó átalakulásával, a szó eleji mássalhangzó-torlódás kivetésével honosodhatott meg nálunk. Eleinte még tengelice formában használhatták, majd később a kicsinyítő képzőnek ható „e” betű elhagyásával rögzült nyelvünkben. Mások német eredetűnek tartják, hiszen a német nyelvben ma is Stieglitz néven illetik a tengelicet, és a stiglic név a magyar nyelvben ma is elterjedten használt elnevezése madarunknak. *Kiss Jenő* nyelvész szerint egyes vidékeken még a mák-hasogató néven is ismerik, utalva arra, hogy a megérett mákgubóból időnként kicsipegetik a szemeket. Néhány helyen a fiatal tengeliceket megkülönböztetett névvel illetik. *Chernel István* szerint Veszprém megyében például a cibebek elnevezést használják a fiatal stiglicekre, ami egyértelműen a kirepült fiókák táplálékot kunyeráló hangjára: *cibebek, cibebek* vezethető vissza.

A tengelic (*Carduelis carduelis*) az egyik leggyakoribb és legnagyobb elterjedésű pintyfélének, amely az északi félteke palearktikumi zónájában találja meg életfeltételeit. Észak-Amerika préri övezetében ökológiai testvérfaja, az aranytengelic (*Carduelis tristis*) él. Európában a magas északi részek kivételével mindenhol otthonos. Kontinensünkön 6 alfaját különböztetik meg. Közép-Európában – így Magyarországon is – a faj törzsalakja, a *Carduelis carduelis carduelis* költ. Hazánkban a mozaikos sík- és dombvidékeken rendszeres és gyakori fészkelő, a nagy kiterjedésű, zárt erdőkkel borított területeket kifejezetten kerüli. Kedveli viszont a ligetes erdőket, a folyóártéri ligeteket, de még az ültetett nyárerdőket is, ha azok nem túlságo-

san homogének. A mezővédő erdősávokban és az utak menti fasorokban is állandó költőfajnak számít. Kifejezetten keresi az ember közelségét. Urbanizációs hajlama meglehetősen erős, sokszor telepszik meg gyümölcsösökben, parkokban, temetőkben, kertekben. A költőhely kiválasztásában még a modern városi környezet sem riasztja, rendszeresen és nem is kis számban fészkel a nagyvárosok nagy forgalmú utcáit szegélyező fák lombkoronájában, legyenek azok akár Budapest centrumában vagy egy nagyobb vidéki város főutcáján. Fővárosunk kertvárosi kerületeinek, utcáinak és parkjainak fái mind a mai napig rendszeres tengelicköltő helyek. Néhány évtizede Gyula belvárosában *Korompai Viktor* amatőr ornitológus számba vette az ott költő tengelicek számát, és 360 fészkelő párt talált. Magam a múlt év végén Tolna város központi utcáin sétálva átlagosan 120 méterenként találtam fészkeket a lombjukat vesztett út menti fákon, és feltételezhető, hogy máshol is ehhez hasonló gyako-

amelyek segítettek volna a faj etológiai és ökológiai viszonyainak részletes feltárását. Pedig gyakorisága, emberközeli életmódja és megjelenése alapján azt gondolhatnánk, hogy ornitológusaink már rég kiszemelték maguknak mint kutatásuk alanyát.

A tengelic az egyik legtarkább, legszínesebb madaraink egyike, ezért a terepen még a gyakorlatlanabb madármegfigyelők is könnyen felismerhetik. Bár olyan élénk színek dominálnak tollruhájában, mint a kárminpiros és a kénsárga, ennek ellenére nagyon harmonikus színezetű a madarak tollazata. A homlok vöröse, a pofák és a farsík hófehére, a hát halvány fahéjbarnája, a melltozzalat világos okkere, a szárnyak és a fark feketéje, az evezőtollakon levő sárga sávok és fehér foltok nagyon kellemes és vidám összehatást adnak madarunknak. A hímek és a tojók nagyon hasonlóak. Olyannyira, hogy a terepen morfológiai jegyek alapján nem is nagyon lehet megkülönböztetni őket. Kézbe vett idős madaraknál viszont látszik, hogy a

A tengelic csodálatos szín pompája talán a repülő madaragnál látszik a legszöbben

risággal költenek a városokban.

Meglepő, hogy ezzel a hétköznapinak számító madárfajjal eddig hazánkban senki sem foglalkozott még behatóbban. Igaz, sok mindent tudunk róla, azonban olyan kutatásokat még nem folytattak hazánkban a tengelicekkel kapcsolatban,

hímek fején a piros szín kiterjedtebb, a csőr-tövön levő orrserték feketék, míg az idős tojóknál a fejen a piros szín mérhetően kisebb területet borít, és az orrserték is inkább szürkés színűek. A fiatal madarak tollazatából az első vedlésig, egészen őszig hiányzik a piros szín, és a fehér szín is csak halvány kantár-

ként van jelen a pofarészen. A fejtető színe ebben a korban halványzürkés, a mell tollazatát pedig elmosódott barnás csíkozás jellemzi.

A tengelic állandó madarunk. A hazai költőállomány egy része azonban a keményebb teleken délre húzódik, és a téli hónapokat a

Ilyen az a fenyegető magatartás, amikor a tengelic a territóriumát védi

Balkán-félsziget enyhébb telű részein (Görögországban, Bulgáriában és Dalmáciában) vészeli át. A jelölések és visszafogások adatai alapján a nálunk fészkelők kisebb része Horvátországon át az Adriai-tenger északi szegélyében vonulva Észak-Olaszországig és Szardíniáig is eljut. Hozzánk északabbról, Lengyelországból, Litvániából, Németország keleti részéből, Csehországból és Szlovákiából érkeznek nagyobb számban vendégmadarak. Télen a határban a nagy csapatokban mozgó tengelicek jó része a feltételezések szerint ilyen északról származó vendég lehet. A tengelicre azt mondják a szakemberek, hogy jellemzően parciális vonuló faj, olyan, amely a telet mindig elterjedési területén tölti, és csak akkor hagyja el költőhelyét nagy számban, ha ott az időjárási viszonyok kedvezőtlenülé válásával jelentősen csökkenek túlélésének esélyei.

Azokat a madarakat, amelyek tőlünk délre költöznek, március közepén már ismét a Kárpát-medencében találjuk. Nem tudhatjuk azt, hogy mennyire területhűek, vagyis pontosan oda mennek-e vissza, ahol korábban költöttek vagy ahol kikeltek, illetve azt sem vizsgálták még, hogy a téli hónapokban a költőhely néhány 10 kilométeres környezetében kóborlók visszatérnek-e eredeti költőhelyeikre. Az viszont bizonyos, hogy már a tél folyamán megkezdődik a nemek párba állása. Március végén, április elején már a legtöbb helyen megfigyelhető a párok területfoglalása. A költőhelyet a hím és a tojó közösen választja ki. A fészek általában 2,5–10 méter magasságban, a fák koronájának széléin levő vékony gallyak elágazásaiba kerül. A fészket mindig a tojó építi. A hím csak annyit segít, hogy rendszeresen elkíséri a tojót fészekanyag-gyűjtési helyekre, és amíg párja az alkalmas anyag megszerzésén munkálkodik, addig tőle néhány méterre figyel, és halkan énekelve biztatja párját. A készülő fészkekhez is együtt repülnek, de a hím itt is csak annyit tesz, hogy figyelemmel kíséri a környéket, és riaszt, ha veszélyt észlel. A mintegy 8 cm átmérőjű fészkek alapja növényi szálaból, vékony rostokból, állati szőrszálakból készülő művészi kis alkotmány. A fészkesztés – aminek átmérője 5–6 cm – a tojó puha növényi részekkel, általában a nyárfa szőszös termésével béleli ki. Városi környezetben gyakran használ olyan nem természetes szerves anyagokat is, amelyek helyettesíthetik a természetes fészkeképítő anyagokat. A tavalyi évben volt szerencsém hosszasan megfigyelni egy ilyen fészkeképítő párt.

Tavasszal a kertünkben levő mogyoróbokorra több helyre gyapjúcsomókat kötöttem, arra számítva, hogy a nálunk költő szencinegék és tengelicek számára ez alkalmas fészekanyag-nak bizonyul majd. A szencinegék szorgalmasan fosztogatták és hordták el a gyapjúszálakat, de a tengelicek egyáltalán nem foglalkoztak vele. Inkább abból a foszló bálakötöző zsinagból húzgált ki a tojó hajszálvékony szálat, amelyekkel a bokor szétterülő ágait összekötöttem. Épülő fészket a házunk előtt álló díszszilvafa koronájának harmadában, mintegy 5 méter magasan, a korona szélső részén találtam meg. Ekkor derült ki, hogy a madarak csak mintegy 35–40 méteres átmérőjű körből gyűjtötték a fészekanyagot fészekükhöz.

A tojó rendszerint 4–5 tojást rak, amelyen 12–13 napig kotlik. Ez idő alatt a hím gondoskodik a tojó táplálásáról, de a kotlásban nem váltja fel. A fiókák mintegy 14 napig maradnak a fészkekben, és kirepülésük után a szülők még legalább 2 hétig ügyelnek rájuk. Még egy ideig etetik a táplálékot kolduló fiatalokat, fokozatosan tanítgatják őket egyénileg táplálékot szerezni, elvezetik őket a legjobb táplálkozó- és ivóhelyekre, de mikor a következő költésükbe kezdenek, már nem törődnek önállósult fiókaikkal.

A tengelicek fészkekajuk pusztulása esetén újra próbálkoznak a költéssel, de ahhoz mindig újabb költőhelyet keresnek. Nálunk a párok rendszerint 2 alkalommal fészkelnek egy szezonban, de nem ritkán előfordul harmadik költésük is. Ilyen esetekben még augusztusban is megfigyelhetők fiókákkal járó párok. A késői költések miatt a hazai állomány egy része elvonulásának kezdete ezért rendszerint hosszán, akár 2–3 hónapig is elhúzódik.

A költés befejeződését követően, a madarak kisebb-nagyobb területeken kóborolnak. Mozgásukat elsősorban a táplálékszerzés lehetőségei határozzák meg. A tengelicek alapvetően magevők, ahogyan erre kúp alakú, de a legtöbb pintyféléknél karcsúbb csőrük is utal. Főleg apró magvakkal táplálkoznak, de a költési időben fiókaikat nemcsak apró és puha gyommagvakkal, hanem rovarokkal (hernyókkal, apró bogarakkal) is etetik. Jellemzően kedvelik a fészkes virágú növények magvait. Talán legkedvesebb táplálékuk a bogáncsfajok megérett magja. (Madarunk latin neve is a bogáncs tudományos nevére, a *Carduus*-ra vezethető vissza.) Nagy számban fogyasztják a gyermeklángfű (*Taraxacum officinale*), a közönséges bakszakáll (*Tragopogon orientalis*) röpitőkészülékes termését, és előszeretettel táplálkoznak a pástortáska, az üröm, és a különböző disznóparéjfajok magvaival is. Különösen a táplálékszegény téli időszakban, amikor a hótakaró befedi a tájat, figyelhetünk meg gyakran a hóból kiálló mezei katáng (*Cichonium intybus*) termését bontogató vagy a héjakút mácsonya (*Dipsacus laciniatus*) magvai után kutató tengeliceket. Városokban pedig szinte mindig a parkok platánfáin (*Platanus sp.*) figyelhetők meg kisebb csapataik, ahogy a fák gömb alakú termésein függőszekvedve próbálnak a magvakhoz jutni.

A tengelicek télen igen gyakran csatlakoznak nagyobb vegyes pintycsapatokhoz, amelyek rendszerint fenyőpintyekből (*Fringilla montifringilla*), zöldikéből (*Carduelis chloris*) kenderikéből (*Carduelis cannabina*) – nagy szikes pusztáinkon sárgacsőrű kenderikéből (*Carduelis flavirostris*) – állnak, de sokszor megfigyelhetünk ezekben a madártömegekben mezei verebeket (*Passer montanus*), citromsármányokat (*Emberiza citrinella*) és nádi sármányokat (*Emberiza schoeniclus*) is. Ezek a sokszor több ezer főt számláló vegyes madárcsapatok gyakran keresik fel a még be nem takarított, lábom maradt napraforgótáblákat és a napraforgótarlókat is, ahol bőven találnak elszóródott magvakat mindaddig, amíg a hó el nem takarja a táplálékot. A Hortobágyon megfigyelték, hogy a vegyes madárcsapatok nemcsak a mezőgazdasági területek tarlóin, hanem az ürömök, cickafarkas pusztagyepelen és parlagokon is szívesen táplálkoznak, ahol a nagyszámú gyommag a táplálékuk. Annak ellenére, hogy a tengelicek kifejezetten kedvelik az olajos napraforgómagvakat, a gazdák sehol sem tartják kártevőnek, mert táplálkozásával nem okoz mérhető termésvesztéséget. A madárkedvelők viszont örülnek annak, hogy a napraforgómag a tengelicek kedvelt csemegéje, mert ezzel az egyszerűen beszerezhető haszonnal könnyedén a téli madáretetőkre csalhatók

ezek a szép kismadarak, ahol azután akár testközelből is tanulmányozhatók. Ha valaki hosszabb időt szán az etetőn megforduló madarak megfigyelésére, megállapíthatja, hogy a tengeliceket egyáltalán nem kell félteni, hogy a többi madárfaj esetleg kiszorítja őket a kedvelt napraforgó-csemegejük mellől. Ez az elegáns kis madár csak fogja magát és betelepszik az etetőben a napraforgóhalom közepébe, és nemcsak a cinegéket és a verebeket, hanem még fajtársait, és a vele azonos nagyságú pintyféléket sem hagyja addig leszállni, amíg jól nem lakik napraforgómaggal. Nem ritkán percekig is elidőz, amíg úgy érzi, hogy most már elég, jöhetnek a többiek is. A madáretető vendégei közül egyetlen madár van csupán, amely képes azonnali távozásra készíteni, ez pedig a tiszteletet parancsoló csőréről ismert meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*).

Néhány évtizede még, amikor a természet védelmét nem tekintették igazán fontosnak, egyes emberek szívesen tartották fogságban, kalitkában ezt a szép énekű kismadart. Könnyű volt beszerezni, hiszen

nek minden énekesmadarat, amely fegyverek csöve elé kerül. Több sajnálatos hazai példa is mutatja, hogy ez a veszély még ma is élő probléma. És nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos államokban, Romániában és Szerbiában is, sőt ott talán még inkább. Nem múlik el úgy év, hogy a természetvédelmi örök és a vámosok hathatós együttműködésének eredményeképpen ne bukjon le déli határunkon néhány illegális madárszállítmány, amelyekben igen gyakran tengelicitetek is előfordulnak. Biztosak lehetünk abban, hogy ez csak a jéghegy csúcsa! Számátalan illegális szállítmány célba ér, és a lelőtt énekesmadarak felkerülnek az olasz vendéglők étlapjaira, hiszen ott nemcsak az énekesmadár-vadászatnak és -befogásnak, hanem a zsákmányolt madarak kulináris hasznosításának is hagyományai vannak.

A tengelic hazánkban ma már általános védelmet élvez, a 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet értelmében természetvédelmi értéke egyedenként 25 000 Ft. A védelem ellenére sem számít azonban veszélyeztetett madárfajnak. Hazai állományai a becslések

lentős állománycsökkenést nem okoznak. Az urbánus környezetben költő populáció szempontjából valószínűleg nagyobb veszélyforrásnak számítanak az utóbbi években a városokban rohamosan teret nyerő szarkák (*Pica pica*) és dolmányos varjúk (*Corvus cornix*). És ne feledkezzünk meg a környezetünkben szép számmal előforduló házi macskákról (*Felis catus*) sem, amelyek házi-asításuk során sem veszítették el vadászösztönüket, és bizony, ha lehetőségük adódik rá, elkapják a ház körül fészkelő madarakat, főképpen a kirepült tapasztalatlan fiókákat. Ennek ellenére is úgy gondolom, hogy a ragadozók nem veszélyeztetik alapjaiban az urbánus tengelic-populációkat.

Tapasztalataim szerint a közlekedésnek is sok tengelic esik áldozatul. Kemény teleken gyakran előfordul, hogy a havas tájban táplálékot nem találó magedv madarak az utak mellé gyűlnek, hiszen az útpadkákön mindig találnak szállítás során elszóródott magvakat. Azok a legyengült példányok, amelyek nem tudnak időben felrepülni az autók elől, bizony sokszor áldozatul esnek. Meglehető módon a mellékutak mentén sokkal gyakrabban láthatunk elütött tengeliceket, pintyeket, mint a főutakon. A pusztulás mértéke különösen akkor növekszik meg, ha köd vagy ónos eső is nehezíti az életüket.

Ezek ellenére is fontos azonban, hogy foglalkozunk tengeliceink védelmével, és itt nemcsak a sokunk által rendszeresen végzett téli madáretetés kerülhet szóba, hanem sokkal inkább a faj élőhelyeinek hathatós védelme is. Nagyon fontos, hogy megkíméljük az utak menti fasorokat, a mezővédő erdősávokat, ligeterdeinket, és emellett újabbakat is telepítsünk! Minél szélesebb körben teret kellene hódítani a biogazdálkodási formáknak is, mert nem tagadható, hogy a mezőgazdaságban felhasznált kemikáliák, különösen a peszticidek, potenciális veszélyt jelentenek a madárvilágra és ránk is.

Ezek a célok csak akkor érhetőek el, ha a társadalom akarata a jövőben erőteljesebben érvényesülhet a gazdasági döntésekben. Az emberek, de legfőképpen a legfiatalabb korosztály szemléletformálásában a madárvédelem nagyon fontos eszköz lehet. Ha gyermekeink el tudnak gyönyörködni a madáretetőn gyülekező színes madárcsapatban, nagy valószínűséggel felnőtt korukban is nagyobb felelősséget éreznek majd természeti környezetünk iránt, mert rájönnek arra, hogy a minőségi élet nem csak anyagiakon múlik. Szükséges hozzá az egészséges környezet, amelynek részei a tiszta tavak és patakok, a virágos rétek, az enyhét adó erdők, a színes nappali lepkék és az erdők és mezők madarai is. Az Év madarának választott tengelic éppen megfelelő arra, hogy általa a természetvédők széles körben megnyerjék az emberek nagy részének jóindulatát. ☞

A költési időben a tengelicpárok mindenhol együtt járnak. A hím ilyenkor nemcsak eteti, hanem gyakran még meg is itatja a tojót (A szerző felvételei)

abban az időben a nagyobb piacokon, kiskereskedelmi áruházakban korlátozás nélkül lehetett vásárolni belőlük. Buda és Újpest például messze földről híres volt gyakorlott madárbefogóiról. Ezek a „madarászok” hívómadarakkal és lépvesszőkkel tucatszámra fogták be a téli időszakban a határban kóborló erdei- és fenyőpintyeket, a csízeket vagy éppenséggel a tengeliceket. A hosszadalmas és következetes természetvédelmi hatósági tevékenységnek hála, ma már nem nagyon találkozunk „hivatásos” madárfogókkal. Megjelentek viszont az újabb veszélyforrások, az Olaszországból érkező „vendégvadászok”, akik lelkiismeretlen magyar segítők közreműködésével és tiltott vadászati eszközökkel gátlástalanul lelővöldöz-

szint 690 ezer és 910 ezer pár között lehet, és úgy látjuk, jelentősen nem is változik. Az európai költőállományt az oroszországi populációval együtt 8,2–12 millióra becsülik, és nem tapasztalják, hogy ez a szám jelentősen csökkenne.

Bár a tengelic igazi tömegfaj, mire ragadozók populációi épülhetnek, mégsem mondhatjuk, hogy a predáció jelentős hatással lenne a faj állományára. Azok a példányok, amelyeket a karvalyok (*Accipiter nisus*) vagy a kis sólymok (*Falco columbarius*) kiemelnek a téli csapatokból, a faj genetikai állományának megerősödését segítik, hiszen ezek a ragadozók elsősorban a kevésbé életképes, beteg vagy legyengült egyedeket emelik ki a tömegből, de ezzel je-